

O'SMIR YOSHDAGI BOLALARNING XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK O'ZGARISHLAR

Mirzanazarova Dilfuza Qurbonovna

*Surxondaryo viloyati Boysun
tumani 12-umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'smir yoshdagi bolalarning xulq-atvorida kuzatiladigan psixologik o'zgarishlar, ularning kelib chiqish omillari hamda profilaktik va korreksion ishlar yo'nalishlari tahlil qilinadi. O'smirlik davrida biologik, emotsional va ijtimoiy o'zgarishlarning shaxs shakllanishiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, maktab va oila hamkorligida o'smirlar bilan ishlashning samarali psixologik usullari tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, xulq-atvor, psixologik o'zgarish, emotsional beqarorlik, ijtimoiy moslashuv, motivatsiya, identiklik, tarbiya, profilaktika, psixologik yordam.

KIRISH

O'smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlardan biridir. Bu davr odatda 11–16 yosh oralig'ini qamrab oladi va keskin jismoniy, ruhiy hamda ijtimoiy o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. Aynan shu davrda bolaning xulq-atvorida sezilarli o'zgarishlar kuzatiladi. Ularning ayrimlari tabiiy rivojlanish jarayoni bilan bog'liq bo'lsa, boshqalari noto'g'ri tarbiya yoki nosog'lom muhit ta'sirida yuzaga keladi.

O'smirlik davrida organizmda gormonal o'zgarishlar kuchayadi. Bu jarayon markaziy asab tizimiga ta'sir qilib, emotsional beqarorlikni yuzaga keltiradi. O'smir tez jahllanishi, kayfiyatining tez-tez almashishi, o'zini tushunilmayotgandek his qilishi mumkin. Ba'zan ular haddan tashqari

tortinchoq, ba'zan esa tajovuzkor bo'lib qoladilar. Bu holat ularning ichki dunyosida kechayotgan murakkab psixologik jarayonlar bilan bog'liqdir.

Psixolog Erik Erikson o'smirlik davrini "identiklikni shakllantirish bosqichi" deb atagan. Bu bosqichda o'smir "Men kimman?" degan savolga javob izlaydi. Agar jamiyat va oila tomonidan yetarli qo'llab-quvvatlash bo'lmasa, rol chalkashuvi va ichki ziddiyatlar kuchayadi. Natijada xulq-atvorda keskinlik, norozilik va qarshilik holatlari paydo bo'ladi.

O'smirlarning xulq-atvoridagi o'zgarishlar ko'pincha mustaqillikka intilish bilan bog'liq. Ular ota-onadan ajralib, tengdoshlar fikriga ko'proq tayanishga harakat qiladilar. Tengdoshlar guruhi o'smir hayotida muhim o'rin egallaydi. Agar bola ijobiy muhitga tushsa, unda liderlik, hamkorlik va mas'uliyat hissi shakllanadi. Salbiy muhit esa deviant xulq-atvor rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin.

O'smirlik davrida o'ziga baho berish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ba'zi bolalarda o'ziga past baho berish, o'z qobiliyatlariga ishonmaslik kuzatiladi. Boshqalarida esa aksincha, haddan tashqari yuqori o'zini baholash holati paydo bo'ladi. Bu muvozanatsizlik xulq-atvorda namoyon bo'ladi. O'ziga past baho bergan o'smir tortinchoq va ijtimoiy faol bo'lmasligi mumkin, yuqori baholovchi esa boshqalarni mensimaslikka moyil bo'ladi.

O'quv faoliyatiga munosabat ham o'zgaradi. Boshlang'ich sinflarda o'qishga qiziqish yuqori bo'lsa, o'smirlik davrida motivatsiya pasayishi mumkin. Bu jarayon o'qituvchi bilan munosabat, oiladagi nazorat darajasi va shaxsiy qiziqishlar bilan bog'liq. O'quvchi o'zini qadrlangan va tushunilgan his qilsa, uning o'qishga bo'lgan qiziqishi saqlanib qoladi.

Psixologik jihatdan o'smirlar hissiy jihatdan sezgir bo'ladilar. Tanqidni og'riqli qabul qilish, tengdoshlar tomonidan rad etilishdan qo'rqish, tashqi ko'rinishiga ortiqcha e'tibor qaratish kuzatiladi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri kuchaygan hozirgi davrda o'zini boshqalar bilan taqqoslash holatlari ko'paygan.

Oiladagi muhit o'smir xulq-atvorining shakllanishida hal qiluvchi omildir. Mehr-oqibatli, adolatli va ochiq muloqotga asoslangan oilada ulg'aygan bolalar ruhiy jihatdan barqarorroq bo'ladi. Doimiy janjal, befarqlik yoki haddan tashqari qattiqqo'llik mavjud bo'lgan oilalarda esa agressivlik, yolg'onchilik yoki ichki yopiqlik rivojlanishi mumkin.

O'smirlar bilan ishlashda ishonchli muloqot muhim ahamiyatga ega. Ularni tinglash, fikrini hurmat qilish, mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish lozim. Psixologik treninglar, guruhli mashg'ulotlar, emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar samarali natija beradi. Shuningdek, sport va ijodiy to'garaklar salbiy energiyani ijobiy faoliyatga yo'naltirish imkonini beradi.

Profilaktik ishlar tizimli ravishda olib borilishi zarur. Xavf guruhiga kiruvchi o'quvchilar bilan individual ishlash, ota-onalar bilan maslahatlashuvlar o'tkazish, psixologik diagnostika metodlaridan foydalanish muhimdir. O'smirning muammosini vaqtida aniqlash kelgusidagi jiddiy oqibatlarning oldini oladi.

O'smir yoshdagi bolalarning xulq-atvoridagi psixologik o'zgarishlar tabiiy rivojlanish jarayonining bir qismi hisoblanadi. Biroq ushbu o'zgarishlarni to'g'ri yo'naltirish, sog'lom ijtimoiy va oilaviy muhit yaratish, maktab va ota-onalar hamkorligini mustahkamlash orqali barkamol shaxsni tarbiyalash mumkin. O'smirlik – bu inqiroz emas, balki to'g'ri yondashuv bilan imkoniyatlar davridir.

O'smirlarda salbiy xulq-atvorning paydo bo'lishi murakkab jarayon bo'lib, u o'smirlarning ehtiyojlari, qadriyatlari, hissiyotlari va shakllanayotgan ijtimoiy muhitida shakllanib boradi. Yoshlar tarbiyasi uchun mas'ul bo'lgan ota-onalar, o'qituvchi- tarbiyachilar va jamoatchilik oldida barkamol yoshlarni tarbiyalashdek ustuvor vazifalar turgan bir paytda ba'zi yoshlar tarbiyasida yuzaga kelayotgan muammolar, kamchiliklar, xususan xulq-atvorida namoyon bo'layotgan jinoyat motivlari va unga mos xatti-

harakatlarning uchrab qolayotganligi tarbiya uchun mas'ullarni tashvishga solmoqda. Bugungi kunda amalga oshirilayotgan choralar tarkibida, xususan o'smirlarning ta'lim jarayonidagi faolligini oshirish, shaxslararo munosabatlarga kirishishda empatiya hissini rivojlantirish, shaxs sifatida o'zini to'g'ri baholash, jamiyatda o'z o'rnini topishida yordam berish hamda axloqiy ko'nikmalar shakllantirilishining psixologik mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masalalar hisoblanadi.

Insonlar ontogenizida o'smirlik balog atga yetish davri bo'lib, yangi xislar, sezgilar va jinsiy xayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. O'z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni psixik rivojlanishdagi krizis deb nomlagan. O'smirlik yoshida ularning xulq-atvoriga xos bo'lgan alohida xususiyatlarni asosan jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bo'lmaydi. Jinsiy yetilish o'smir xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta'sir ko'rsatib, bu ta'sir bevosita emas, balki ko'proq bilvositadir. O'smirlik davriga ko'pincha so'zga kirmaslik, o'jarlik, tajanglik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik, yig'loqlilik, kabi xususiyatlar xos. O'smirlar va bolalar psixikasining yosh davrlarida o'ziga xos xususiyati mavjud bo'lib adabiyotlarda emotsional yetuk emaslik, kattalar avtoritetiga bo'ysunish, ishonuvchanlik, jinsga oid munosabatlar haqida xabardorligi va hayotiy tajribasining yetarli darajada emasligi, boshqa insonlarni mavjud harakatlarini oldindan ayta olish va murakkab vaziyatlarda tanqidiy hamda to'liq baholay olmaslik kabi sifatlar namoyon bom'ladi. Bolalar kattalar singari bir maromda rivojlanmaydi, shuningdek, ijobiy va salbiy psixologik xususiyalar, nisbatan barqaror va tinch osoyishta kechadigan davrlar mavjud. Kattalarga nisbatan xulq-atvoridagi ijobiy va salbiy munosabatning paydo bo'lishi, negativizm singari nohush xulq-atvor alomatlari o'z-o'zidan kelib chiqadigan bevosita jinsiy yetilish tufayli poydo bo'ladigan belgilar bo'lmay, balki ular bilvosita ta'sir ko'rsatadigan o'smir yashaydigan ijtimoiy shart-sharoitlar vositasi orqali, uning tengdoshlari, turli

jamoalardagi mavqei tufayli, kattalar bilan munosabati, maktab va oilasidagi o'zni munosabatlari sababli yuzaga keladigan xarakter belgilaridir. Mana shu ijtimoiy sharoitlarni o'zgartirish yo'li bilan o'smirlarning xulq-atvoriga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatish mumkin. Ular tashqi ta'sirlarga va xissiyotlarga juda beriluvchan bo'ladilar. Shuningdek ularga mardlik, jasurlik, tantiqlik kabi psixologik sifatlar ham xosdir. Tashqi ta'sirlarga beriluvchanlik o'smirda shaxsiy fikrni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi, lekin bu shaxsiy fikr aksariyat hollarda asoslanmagan bo'ladi. Shuning uchun ham ular otalarning, atrofdagi kattalarning shuningdek, ustozlarning to'g'ri yo'lni ko'rsatishlariga qaramay o'z fikrlarini o'tkazishga harakat qiladilar. Juda ko'p o'smirlar bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qoladilar. O'smirlik yoshida ko'zga tashlanadigan eng muhim xususiyatlardan biri, bu ularning o'zini-o'zi anglashga bo'lgan e'tiborlarining kuchayishidir. Bu o'rinda o'smir o'zida mavjud bo'lgan, endi yuzaga kelayotgan va yuzaga kelishi kutilayotgan (orzu qilgan) xususiyatlar, sifat va fazilatlariga o'rganadi, aynanlashtiradi, nazorat qiladi, baholaydi va ulardan amaliy turmushida va faoliyatida foydalanib ko'radi. O'zidagi mavjud imkoniyat va imkoniyatsizliklarni yaqinlari, tengdoshlari va boshqa yoshlarniki bilan taqqoslaydi farqlar va imkoniyatlarni baholaydi. O'smirlardagi bu xususiyat tengdoshlari va jamoa orasida o'z mavqeyini saqlash va barqarorlashtirish choralarini ko'rishni taqozo etadi.

O'smirlarning deviant axloqi mahalliy va tibbiy adabiyotlarda yetarlicha yoritilgan. U, qoidagidek, delikvent xulq, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni barvaqt iste'mol qilish, jinsiy axloq deviatsiyasi, suitsidal axloq, uydan qochib ketish va daydilik kabi shakllarni o'z ichiga oladi. Ma'lumki, balog'at yoshi hisoblangan (12-14 yosh davrida) o'smirlik davrida keskin psixofiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Ushbu o'zgarishlar ko'pincha o'smir ruhiyatiga ham ta'sir o'tkazadi. Bu o'smirda tajanglik, serzardalik, injiqlik, ta'sirlanuvchanlik holatlarining kelib chiqishiga sabab

bo'ladi. O'smir ruhiy dunyosida paydo bo'lgan bunday o'zgarishlar balog'at davri o'tishi bilan bir me'yorga kelib qoladi. Shuning uchun balog'at yoshi davrida ota-onalar o'smirlar tarbiyasiga alohida e'tibor berishlari, ularda kechayotgan psixofiziologik o'zgarishlarni hisobga olishlari maqsadga muvofiqdir. Ko'pincha oilaviy tarbiyada bolalarning yosh va individualpsixologik xususiyatlarining inobatga olinmasligi ularning noto'g'ri, yomon yo'llarga kirib ketishlariga sabab bo'ladi. Shu boisdan ota-onalar oilaviy tarbiyada, farzandlari bilan bo'ladigan shaxslarlararo munosabatlarda, ular bilan muomala qilishda shaxs va yosh davri xususiyatlarini hisobga olgan holda ish tutsalar oilaviy tarbiyaning samarasi yuqori bo'lishligini ta'minlagan bo'lar edi.

XULOSA

O'smirlardagi salbiy xulq-atvorni korreksiya qilish maqsadida umumta'lim maktablarida turli ijtimoiy, motivatsion psixologik trening mashg'ulotlar va olib borilsa amaliy-psixologik maslaxatlar korreksion texnikalar va salbiy hulq-atvorni bosqichma-bosqich o'zgartirish mumkin ya'ni, shaxsning o'zini-o'zi va o'z his-tuyg'ularini anglash, o'z shaxsini qayta baholash, hissiyotlar ustida ishlash, salbiy xulq-atvorni anglash, shaxslararo munosabatdagi qiyinchiliklar, kognitiv jarayonlarni rivojlantirish, barkamollikka intilish, ota-ona va pedagoglar bilan ishlash kabi mashg'ulotlar majmui qo'llanildi. Ijtimoiy, motivatsion psixologik treninglar majmuini xalq ta'lim muassasalari amaliyotiga tatbiq etilishi orqali bola shaxsining pedagogik va psixologik jihatdan mukammal rivojlanishiga yordam beradi. Jumladan, maktab amaliyotchi psixologining ish rejasiga kiritilgan "Ijtimoiy psixologik muammolari mavjud bo'lgan o'quvchilarning salbiy burilish va og'ishlarining oldini olishga qaratilgan psixologik profilaktika, "Xulqida og'uvchanligi mavjud va moyilligi aniqlangan o'quvchilari bilan korrektsiyalash ishlarini tashkil qilish hamda bolalar va o'smirlarning salbiy burilishi va og'ishlarining oldini olishda maktab pedagogik jamoasi va

otaonalarning hamkorligini takomillashtirish, kabi vazifalarini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'smirning aqliy faoliyatiga tevarak atrofga munosabatining shakllanishiga ta'sir qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR TO'PLAMI:

1. Komilova N.G'. Xulqi og'ishgan yoshlar psixologiyasi // O'quv qo'llanma. - Tashkent, 2017.-176 s.
2. Hakimova I.M. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. O'quv qo'llanma. Toshkent 2007.
3. Raximjonovna, U. N. (2023). O 'SMIR YOSHIDAGI O 'QUVCHILARDA "TARBIYA" FANINI O 'QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O 'RGATISH. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.
4. Asilova, S. X. (2023). O 'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZIMLARI.
5. Xursanov, O. (2023). TALABALARNI HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUV - MA'NAVIY MOSLASHUVCHANLIK IMKONIYATLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI (1 - KURS TALABALARI MISOLIDA). Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 264–269. Retrieved from
6. Ziyo net